

SÜTUNLU-AVLULU ALTARLARDA ALTYAPI

Cengiz Çetin*

Özet

Altar, tanrı veya tanrıçalara adak sunmak için yapılan ve genellikle kabartmalı mimari elemanları da içeren yapılardır. Yunan dininde aktif tapınının odak yeri tapınak değil, altar idi. Tapınakların mimari bir yapı olarak ortaya çıkmalarından çok daha önceleri altarlara bir tapınım alanı olarak kullanılıyorlardı. Altarlar, Yunan mimarisinin en güzel örneklerinin verildiği Hellenistik Çağda mimari gelişimini tamamlayarak sütunlu galeriler ve mitolojik ya da kahramanlık sahnelerinin betimlendiği kabartmalarla süslü sütunlu-avlulu anıtsal bir yapı halini aldı. Bu makalenin amacı Anadolu'daki sütunlu-avlulu altarlara ait yapıların genel özelliklerini kronolojik bir sıra içinde ve toplu bir şekilde vermek, yapıları arasındaki benzerlikleri belirlemek ve böylece söz konusu yapıların restitüsyonlarının çıkarılması konusundaki sorunların çözümüne katkıda bulunmaktır.

Anahtar sözcükler: Altar, adak, sunak, sütunlu-avlulu altar, altyapı, ızgara plan, podyum, kurban

Foundation's Structure of Monumental Altars with Collonade

Abstract

An altar is any structure upon which sacrifices or other offerings are offered for religious purposes, or some other sacred place where ceremonies take place. Altars are usually found in shrines, temples, and other sacred places. In ancient Greek religion, the most important part of worship consisted of animal sacrifice and other offerings. The focal point of this active worship was not the temple but the

* Öğr. Gör. Dr. Cengiz Çetin, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu, Teknik Programlar Bölümü, Restorasyon-Konservasyon Programı

altar. The first temples were built over altars or directly beside them. Even in the most brilliant periods of temple architecture, the altar was still the fundamental component of cult activities. Monumental altars with colonnade in the court are placed on platforms comparatively highly elevated and are surrounded by colonnades. The aim of this article is to present a summary of foundation's structure of monumental altars with colonnade in the court at Anatolia in chronological order.

Key words: Altar, offering, monumental, colonnade, court, foundation, grid, euthynteria

Yunanca'da βωμος, εστια ve εσχαρα kelimeleri ile karşılık bulan altar, en basit anlamıyla kurban kesme ve yakma törenlerinde kullanılan, aynı zamanda hediyelerin konulup, sunuların yapıldığı yerdir (Hastings, 1908: 342-345; Wiener, 1988: 150). Antik Yunan'da hem sıvı sunu, hem de ateşli sunu vardı. Çoğunlukla bu iki sunu şekli bir arada yapılırdı. Sıvı sunuda, kutsal sayılan kaynaklardan getirilen su, şarap, bira gibi alkollü içkilerin yanı sıra, tanrı için kesilen kurbanın kanı da kullanılırdı. Ateş sunusunda ise, tanrıya adanan hayvanlar önce kesilerek kanı akıtılır, sonra da kurbanın belli bölümleri sunu masasında yakılarak dumanı tanrıya ulaştırılırdı.

Erken dönemlerde insanlar, tanrıya genellikle açık havada, ormanlarda ve mağaralarda tapınmışlardır. Kurban yerleri, dini kural ve alışkanlıklar, tanrısal işaretler, pratik ihtiyaçlar göz önüne alınarak belirlenmiş olmalıdır. Kurban yeri bir kez seçildiğinde artık o yer kolay kolay değiştirilmemiştir. Sunular hep aynı yerde yapılıncaya, kurban ve ateş artıkları birikmiş bu da kullanılan alan tabanının yükselmesine neden olmuştur. Çoğu zaman kurban alanı ve ateş yeri bir siperlikle çevrelenmiştir. Yapı tekniklerinin gelişmesine paralel olarak bu siperlikler önce basit bir duvara, sonra da bütün sunu alanını içine alan mimari bir yapıya, yani altara dönüşmüştür (Şahin, 1972: 6 vd.).

Kurban yeri, insanoglunun dini hayatındaki en önemli öge idi. Yunan dininde de aktif tapınımın odak yeri tapınak değil, altar idi. Tapınakların mimari bir yapı olarak ortaya çıkmalarından çok daha önceleri altarlara bir tapınım alanı olarak kullanılıyorlardı. Tapınaklar, altarlara ortaya çıkmasından daha sonra, altarlara üstüne ya da hemen yanına inşa edilmişlerdir.

Tapınak mimarisinin ortaya çıkmasıyla birlikte altarlara, tapınak girişlerinin önüne inşa edildi. Artemis'e adananların dışında bütün Yunan tapınaklarının girişi (ön cephesi) doğuya bakardı. Kökeni Çatalhöyük'ün

tahtta oturan ana tanrıçasına kadar giden ve “ana tanrıçalık” özelliğinin yanı sıra “ay tanrıçalığı” kimliğini de taşıyan Artemis’e adanan tapınakların girişi hep batıya bakardı. Bu nedenle Menderes Magensiası’nda olduğu gibi, Artemis tapınaklarının altarı da tapınağın batı cephesinde girişin hemen önüne inşa edilmişlerdir. Ancak altarı tapınağın ana aksı üzerine inşa etmek her zaman mümkün olmuyordu. Bu nedenle altar ana aksın dışında, kutsal alanda mümkün olan en iyi noktaya yerleştirilirdi. Olympia Zeus (Yavis, 1949: 210-13, Fig.53-54; Şahin, 1972: 30-35, Abb.3), Atina Akrapolü’nde Athena Tapınağı (Yavis, 1949: 126) ve Kos Asklepios Tapınağı (Schazmann, 1932:25-31, Taf.12-14, 49, 50, Abb.19-33) altarı bu duruma en güzel örneklerdir.

Erken dönemlerde altarların sunu alanını çevreleyen duvarları basit bir sıvayla kaplıydı. Kurban keserken, kan ve ateşle kirlenen altar ve altar duvarları yeniden sıvanırdı. Mermer yapıların ortaya çıkmasıyla birlikte bu sıvanın yerini çelenk ve gırlarlardan (Yapraklar, çiçekler veya yemişlerden uzunca hevenk şeklinde düz resim ya da kabartma olarak yapılan bir bezeme) oluşan rölyefler aldı. Zira tören sırasında altar çelenklerle süslenirdi. Süslemede kullanılan gırlarların arasına kuş, boğa başı gibi tasvirler de yerleştirilirdi. Altarlar, Yunan mimarisinin en güzel örneklerinin verildiği Hellenistik Çağda (M.Ö.330-30) mimari gelişimini tamamlayarak sütunlu galeriler ve mitolojik ya da kahramanlık sahnelerinin betimlendiği kabartmalarla süslü avlulu anıtsal bir yapı halini aldı (Yavis, 1949: 196 vd.; Şahin, 1972: 85 vd.).

1. Sütunlu-Avlulu Altarlar:

Avlulu altarlar, Xanthos’daki Nereidler Abidesi (M.Ö. 5. yüzyıl sonu) ve Hallikarnassos’daki Mousoleum (M.Ö. 350) gibi yüksek platformlu sütunlu yapılardan etkilenerek, Geç Klasik ve Hellenistik dönemde ait oldukları tapınaklar gibi sütunlu bir yapıya dönüşürler. Altarın bu türünün sütunlarını avlusu içinde ya da önünde barındıran tiplerini sütunlu-avlulu altarlar olarak adlandırmaktayız. Söz konusu bu altar tipine ait Anadolu’daki örneklerin altyapılarını detaylı bir şekilde inceleyelim.

1-A. Ephesos Artemis Tapınağı Altarı:

Ephesos Artemis Tapınağı’nın batı cephesinde biri eski biri de yeni altara ait üst üste yapılmış iki temel kalıntısı mevcuttur. Bunlardan ilki Kroisos dönemi tapınağa ait altar olup, 31.90 x 16.67 m. ölçülerinde bir temele sahiptir. Daha geç dönemde yapılan ve yine Π planlı olan ikinci altara (Resim 1) ait temelin genişliği 39,75 m. (Bammer, 1966-67: 21-23; Kuhn, 1984: 200; Bammer ve Muss, 1996: 65; Muss, 2001: 34) derinliği ise, 20.70 m. olarak tespit edilmiştir (Şahin, 1972: 91; Schaber, 1982: 68-70, Abb. 27;

Bammer, 1984: 135, Abb. 76; Kuhn, 1984: 205). Hem erken hem de geç dönem yapıların temeli kireçtaşıdan olup her biri 0.36 m. yüksekliğinde iki tabakadan meydana gelmiştir. Kuzey ve güney kanatlardaki kireçtaşı temel yaklaşık 3.90 m. genişliğindedir. Doğu tarafta ise bu genişlik 4.10 m.yi bulmaktadır.

Söz konusu kireçtaşı temel, çokgen formlu blok taşlarla örülmüş, bunun üzerine avlu döşemesi için dikdörtgen mermer bloklar yerleştirilmiştir. 0.19-0.25 m. yüksekliğinde olan mermer kaplama blokları (Muss, 2001: 34, 37) altar tabanı ile birlikte tapınağın önüne kadar olan bütün tören alanını örtmekteydi (Bammer, 1984: 131).

Altar temellerinin güneybatı köşesinde bir su kaynağı ve kurşun borularla yapılmış su bağlantı sistemi vardır. Üzerinde taşıcı işareti olan mermer bloklarla kurşun borular arası asfaltla izole edilmiştir (Bammer, 1978: 517, Plan III-1; Muss, 2001: 24, 37, Abb.63, 101-103). Bu su sistemiyle yapının kullanımı sırasında gerekli olan su ihtiyacı sağlanıyor olmalıdır. Belki de kurban kesiminden sonra temizlik için söz konusu kaynaktan yararlanılıyordu (Bammer, 1984: 131).

Geç dönem altarnın II planlı avlusu doğu, kuzey ve güney cephelerde, dış yüzde oldukça sığ olan çift taraflı bir portiko ile çevrelenmiştir. Bu portikonun dış yüzünde kısa kenarlarda 9, uzun kenarda 12; iç yüzünde kısa kenarlarda 7, uzun kenarda 10 adet İonik sütun sıralanmıştır. Bu çift yüzlü portikonun genişliği 3.80 m. gelmektedir ((Ed) Bammer, 2001: Textband 137 ve 138, Tafelband 275, Abb. 489). Söz konusu bu portikonun üzerinde yer aldığı frizli platformla (Bammer, 1964/65: 140, 142, Abb. 83; 1970: 114, 115) birlikte toplam yüksekliği 10.50 m. yi bulmaktadır (Bammer, 1984: 134-137, Abb.77; 2001: 276, Abb. 490).

Restitüsyonu sütunlu bir avlu şeklinde yapılan altar araştırmacılar tarafından M.Ö. 4. yüzyıla, Yeni Artemis Tapınağı'yla aynı tarihlere, yani M.Ö. 350'li yıllara verilmektedir. (Kuhn, 1984: 203; Bammer, 1984: 130-131; Muss, 2001: 39-41)

1-B. Kos Asklepios Altarı:

Kos Asklepios Tapınağı önünde yer alan altarnın 11.780 m. genişliğinde, 7.870 m. derinliğinde temeli korunmuştur. Temel, 0.45 m. ve 0.65 m. yüksekliğinde tuf bloklardan örülmüş masif bir çekirdekten meydana gelmiştir. Bu çekirdek 0.315 m. yüksekliğinde kireçtaşı bloklarla çevrelenmiştir (Schazmann, 1932: 25-28, Taf. 12-₁ ve 2). Söz konusu çekirdeği meydana getiren tuf bloklar kenet ya da zıvana kullanılmadan birbirleri üzerine boşluk bırakmayacak şekilde yerleştirilerek oluşturulmuştur.

Temel euthynteriası batı uzun kenarda, 4.46 m. genişliğinde, 1.270 m. derinliğinde dışarıya doğru bir çıkıntı yapmaktadır (Resim 2). Bu çıkıntı altarin yüksek podyumuna çıkışı sağlayan 0.230 m. yüksekliğinde, 0.310 m. derinliğindeki merdiven basamaklarının temelidir (Schazmann, 1932: 29, Abb. 22, Taf. 12-₁ ve 2; Lehmann, 1964: 63, 64, Abb. 61). Bu nedenle de yapının girişi batı cephesinden verilmiş olmalıdır (Schazmann, 1932: 26, 28; Yavis, 1949: 74; Şahin, 1972: 92, 93).

Yedi basamaklı bir merdivenle çıkılan, 1.84 m. yüksekliğindeki platform üzerinde yer alan II planlı altar avlusunun üç kenarı ile batı kenarının merdiven kanatları İonik sütunlu bir portiko ile kapatılmıştır. Sütunlar arasında 0.682 m. yüksekliğinde balustradlar (korkuluk) üzerinde birer bağımsız heykel bulunmaktaydı. Altar avlusunda sütun aksları arasındaki mesafe (inter axial) 1.302 m. olarak tespit edilmiştir. Sütunlu avluyla birlikte altarin toplam yüksekliği yaklaşık 4.36 m.'ye ulaşmaktadır (Schazmann, 1932: 29, Abb. 22, Taf. 13, Şahin, 1972: 92 -94, Res.21). Söz konusu bu sütunlu avlu, 7.395 m. genişliğinde, 3.453 m. derinliğe sahiptir (Schazmann, 1932: Lev.12; Şahin, 1972: 93). Avlu içinde 4.46 m. genişliğinde bir sunu masası da yer almaktaydı (Schazmann, 1932: Lev.12).

Asklepios Altarı'nın heykeltıraşlık eserleri ve bulunan yazıtlara göre en erken M.Ö. 280–275 en geç M.Ö.242 yıllarında yapılmış olmalıdır. Ayrıca araştırmacılar altarin II Eumenes döneminde (M.Ö. 197–159) onarım geçirmiş olduğunu da söylemektedirler (Schazmann, 1932: 26, 73; Şahin, 1972: 91; Wiener, 1988: 151).

1-C. Magnesia Artemis Tapınağı Altarı

Magnesia Altarı Hellenistik dönemin ünlü mimarı Hermogenes'in en çok tanınan yapılarından biri olan Menderes Magnesiası Artemis Tapınağı'nın, 23.10 m. batısında ve doğu batı doğrultusunda uzanan tapınak aksı üzerine yer almaktadır (Humann, Kohte ve Waltzinger, 1904:Petersen, 1906: 310-311, Fig.73-e; Gerkan, 1929: 1 ff. Theuer, 1943: 1 vd., Abb.1-10, Faltafel 1-2; Yavis, 1943: 74; Şahin, 1972: 97-98, Abb.23 ; Özgan, 1982: 196-209, Taf.42-47; Hoepfner, 1989:, 604-606, Abb.4-5; Çetin, 2003: 48 ff.). Dikdörtgen planlı altar temelinin doğu kenarda 23.10 m., batı kenarda 23.20 m. uzunluğa ve güney kenarda 15.80 m., kuzey kenarda 15.90 m. genişliğe sahip euthynteriası korunmuştur.

1893 yılında Carl Humann tarafından kazısı yapılan yapının ilk restitüsyon önerisinde altar avlusuna doğu uzun kenarında yer alan küçük açıklıktan girilmektedir. Altarin batısında yer alan kurban masasına ise, iki kısa kenarındaki merdivenlerden ulaşılmaktadır. Bu kurban masasının her iki yanı, altarin kuzey ve güney kısa kenarlarında yer alan birer portiko ile

kapatılmıştır (Humann vd., 1904: 91-99, Abb.95; Durm, 1910, 441, Abb.402). Petersen 1906 yılında bu ilk restitüsyonda biraz değişiklik yaparak avlunun doğu yarısında güney ve kuzey kısa kenarlara birer portiko yerleştirmiş, avlunun doğusunda yer alan sunu masasını da (prothysis) yüksek bir platforma oturtmuştur (Petersen, 1906: 310-311, Fig.73-e). İlk yayının yaklaşık on yıl ardından Gerkan, Dörpfeld ile birlikte yaptığı çalışmasında altların girişini yine doğuda verirken yüksek bir platform üzerine oturan II planlı sütunlu avlusu olan bir üstyapı önermiştir (Gerkan, 1923/24: 344-348; 1929: 1 ff.;1931:137-138). Bu ilk çalışmaların ardından uzunca bir süre geçtikten sonra 1976 yılında Linfert, Gerkan'ın planında birkaç değişiklik yapmış (Linfert, 1976: 168 ff.), 1982 yılında ise Özgan bu planda podyumun üstünde yer alan kabartmaları aşağıya podyum orthostatlarına taşıyarak altyapıyı biraz daha yükseltmiştir (Özgan, 1982:207). Özgan'dan sonra da Hoepfner yeni bir restitüsyon önerisinde bulunmuştur (Hoepfner, 1989:601-618).

Hoepfner'e göre altların temeli, en altta düzgün işlenmiş ve birbirlerine kenetlerle bağlanmış bloklardan ve bunun üzerine (euthynterianın kuzeybatı köşesinde in-situ konumda bulunan) 0.60-0.70 m. yüksekliğe sahip blokların belli aralıklarla yerleştirilmesinden oluşturulmuş ikinci bir kattan meydana gelmektedir (Hoepfner, 1989: 604, Abb.3). Bu nedenle de alçak bir altyapı üzerine oturan, iç duvarlarındaki nişlerde heykeller bulunan ve sütunlu girişi bu kez batı cephede yer alan avlulu bir altar planı önermiştir (Hoepfner, 1989: 614-615; 1990:17, Abb.26-27).

1993 yılında Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında yeniden başlatılan kazılar sonucunda yapının temeli ile altarla propylon arasındaki tören alanı tamamen gün ışığına çıkarılmıştır (Bingöl, 2007: 77-87). Bu kazılar sırasında yapının euthynteriasının kuzeybatı köşesine yakın bir noktada altların altyapısına ait bir grup in-situ bloğun yanı sıra euthynteria üzerine ve altar çevresine dağılmış bir kaç mermer yapı elamanı ile çok sayıda kireçtaşı blok bulunmuştur (Çetin, 2003: 183-282).

Altar euthynteria blokları üzerindeki anathyrosis gibi işçilik ve kullanım izleri ve çevrede bulunan, temele ait çok sayıdaki kireçtaşı ve az sayıdaki in-situ bloğu inceleyen Çetin'in altar temelinde ait bir restitüsyon önerisi vermesi mümkün olmuştur (Çetin, 2003). Bu son çalışmaya göre yapının euthynteriası 0.44 m. yüksekliğe sahip bloklarla örülmüş iki ayrı tabakadan oluşan bir temel üzerine oturtulmuştur. Euthynteria tabakasının dış kenarlarını oluşturan bloklar üzerinde zıvana yuvaları mevcuttur. Bu zıvana yuvaları kuzeyde temelin dış kenarına 0.8-0.10 m.; doğu ve güneyde 0.8-0.16 m.; batıda ise 0.44-0.56 m. uzaklıkta açılmıştır. Buna karşılık temelin bu tabakasının kenarları dışında hiçbir yerde zıvana yuvası tespit

edilmemiştir. Euthynterianın batı kenarında açılan zıvana yuvalarının diğer kenarlarda olandan daha içeride açılmış olması bu kenara diğer kenarlardan daha geniş blokların oturtulmuş olduğunu gösterir. Euthynterianın bir başka ilginç özelliği de temelin bu katmanını oluşturan bloklardan yalnızca dış kenarlarda ilk iki sırada yer alan blokların birbirleri ile kenet kullanılarak bağlanmış olması, iç sıralardaki blokların ise hiçbir şekilde birbirine bağlanmamış olmasıdır (Çetin, 2003: 48-54). Yapının mimarı, temelin bu tabakasında yalnızca dış sıradaki blokları birbirine bağlayarak adeta bir kasnak oluşturmuş ve bu sayede iç blokları birbirine bağlamadan sabitliyerek iş gücü ve malzeme tasarrufuna gitmiştir.

Söz konusu bu euthynterianın üzerinde birbirini dik kesen duvarlardan meydana gelmiş 1,56 m. yüksekliğe sahip ızgara planlı bir temel katmanı yükselmektedir (Resim 3). Bir podyumun altyapısını oluşturan bu temel katmanı batı cephenin kuzey ve güney köşelerinde birer antayla sonlanmaktadır (Çetin, 2003: 69-74, Lev. 84, 140, 149, 179, 222). Bu temel katmanını oluşturan duvarlardan doğu-batı doğrultusunda uzananlarının aks araları, Gerkan'ın çizimini verdiği arşitrav uzunluğuna (Gerkan, 1923/24.: 345; 1929.: 5-6, Abb.3) eşit olup, 1.60 m.dir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarların aks araları ise 2 boyunduruk (arşitrav uzunluğu) yani 3.20 m.dir. Izgara planlı bu temelin 1m. genişliğinde 2.60 m. uzunluğunda olan odacıklarının içi kireçtaşı mucur ve taş molozuyla doldurulmuştur (Çetin, 2003: 72-73, Lev.140). Bu temel katmanının üzeri 0.44 m. yüksekliğindeki bloklarla örtülerek altar avlusunun mermer döşemesi için düz bir yüzey elde edilmiştir (Resim 4). Temelin üst katmanını oluşturan bu düzeltme tabakasını meydana getiren blokların da tıpkı euthynteria da olduğu gibi dış kenarlarındaki ilk iki sırası birbirlerine kenetle bağlanmıştır (Çetin, 2003:141-155, Lev. 217).

Son olarak bu düzeltme katmanının üzerine mermer bloklar yerleştirildiğinde 2.20 m. yüksekliğe sahip bir platform oluşmaktadır (Resim 4 ve 5) (Çetin, 2003: 74-81, Lev. 92-b, 221-222). Bu platform, batı cephesinde merdivenli ve sütunlu bir girişe sahip (Çetin, 2003:82-91, Lev. 228) 3.15 m. yüksekliğinde (Humann vd., 1904: 91, Abb.88) tanrı kabartmalarıyla süslü altar avlusunu üzerinde taşımakta idi.

Söz konusu platform temelinin üzerine giydirilen mermer mantoya ait her bir bloğun arkası; basamak blokları arkasına basamak arkası blokları, toikhobat blokları arkasına toikhobat arkası blokları, orthostat blokları arkasına orthostat arkası blokları gibi temele ait birer kireçtaşı blokla desteklenmiştir. Böylece batı cephesinde yer alan antaları arasındaki on basamaklı bir merdivenle çıkılan altar platformu için, üstündeki büyük yükü

taşıyabilecek denli güçlü yekpare bir temel oluşturulmuştur (Çetin, 2003: 91-155, Lev. 222).

Altyapıya ilişkin bu son çalışma yapının inşaa tarihinin belirlenmesi için yeni veriler sağlamamıştır. Ancak yapıya ait heykeltıraşlık eserleri M.Ö. 220-206 tarihlenmektedir. Bu nedenle araştırmacılar arasında altarin da M.Ö. 3. yüzyılın sonunda yapıldığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

1-D. Priene Athena Polias Tapınağı Altarı:

1868/69 yılında R. P. Pullan tarafından kazılarak ortaya çıkarılan yapı, Athena Polias tapınağının aksı üzerinde ve 12.35 m. doğusunda yer almaktadır (Wiegand ve Schrader, 1904: 120). Tapınağın önünde bugün altarin temeline ait, korunmuş maksimum yüksekliği 1,75 m. (Wiegand vd., 1904: 120) olan kalıntılar görülebilmektedir.

Yapılan son araştırmalara göre euthynteria ölçüleri 13.275 x 7.135 m. olan (Rumscheid, 2000: 115) altarin dikdörtgen plana sahip altyapısı, dış kenarlarda düzgün kesilmiş, iç kısımda ise özensiz işlenmiş mermer blokların üst üste konulmasıyla oluşturulmuş masif bir çekirdekten meydana gelmektedir. Bu çekirdeğin batı yüzünde euthynteriyadan itibaren eşit yüksekliklerde beş basamak sayılabilmektedir. Altar temelinin diğer üç yüzü ise, bir basamak için dışarıya doğru çıkıntı yapan blokların dışında düz bir cepheye sahiptir. Temele ait bloklar üzerindeki izlerden söz konusu çekirdeğin üzerine giydirilecek mantoya ait mermer blokların yalnızca dış sırasının temele zıvanalarla bağlandığı anlaşılmaktadır. Altarla tapınak arasındaki alanı örttüğü kesin olarak anlaşılan kutsal alana ait kaplama bloklarını taşıyacak olan temel altar euthynteriyasına uydurulmuştur. Kutsal alan döşeme temeline ait bloklar murç kullanılarak özenle şekillendirilmiş olmalarına rağmen, genellikle birbirine paralel derzler oluşturmayacak bir örgü düzeninde yerleştirilmiştir. Döşeme temeline ait bloklar üzerinde sıklıkla blok kaydırma yuvaları da yer almaktadır. Mevcut kalıntılardan söz konusu bu temel üzerine mermer döşeme bloklarının birbirlerine paralel ve birbirlerini dik kesen derzler oluşturacak şekilde eş yükseltili düzgün sıralar halinde yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Altara ait temel kalıntıları üzerinde yükselecek yapının restitüsyon konusu oldukça tartışmalıdır. Mevcut önerilerin ortak noktası yapının girişinin batı cephesinde yer aldığı ve kısa kenarlarında 6, uzun arka yüzünde ise 11 yarım sütun pilaster bulunan Π planlı, sütunlu avlulu bir altar olduğudur (Lehmann, 1953: 136, Fig. 98).

Schrader'e ait yapıyla ilgili ilk Restitüsyon önerisi (Wiegand ve Schrader, 1904: 120-125, Abb. 91-96; Durm, 1910: 441, Abb. 401; Carter, 1983: 181-182) ile Carter'e ait son öneri (Dontas, 2000: 92) birbirlerine

oldukça benzer. Her iki restitüsyonda da alçak bir altyapı öngörülmektedir. Schrader'in çiziminde sütun aksları arasındaki mesafe (inter axial) 1.20 m. olarak verilmiş yapının toplam yüksekliği 3.57 m. dir. Bu planın Carter'in planından en önemli farkı, iki yerine 15 basamaklı bir merdivenle avlunun üstüne çıkılıyor olmasıdır. Her iki planda da yarım sütun pilasterin arasında 0.86 m. yüksekliğindeki balustradların üzerinde normal insandan biraz daha alçak boyda ayakta duran kabartmalar yer almaktadır. Bu iki öneriden farklı olarak Gerkan'ın planında, yarım sütun pilasterler arasında bulunan kabartmalar alçak bir altyapı yerine altı basamaklı merdivenle ulaşılan yüksek bir platform üzerinde yer almaktadır (Resim 6) (Gerkan, 1924: 17-35, Taf. 1-3; Linfert, 1976: 167-170; Schede, 1964: 36-37; Carter, 1983: 182-183). Söz konusu bu yüksek altyapının orthostatı gigantomakhia konulu kabartmalarla süslenmiştir. Gerkan'ın çiziminde yapının toplam yüksekliği de 4.681 m. olarak verilmiştir.

Altarın tarihlendirilmesi de en az restitüsyonu kadar tartışmalıdır. Ancak yapının kabartmalarından dolayı M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına veya 2. yüzyılın ortalarına verilen tarih genel kabul görmektedir (Linfert, 28-51; Rumscheid, 2000: 116).

1-E. Pergamon Zeus Altarı:

Pergamon Zeus Altarı, Athena Tapınağı'nın güneyinde, tapınak terasından 25 m. aşağıda, genişliği kuzeyden güneye 69.0 m. ve uzunluğu güney cephesinde 77 m., kuzey cephesinde 92.50 m. olan alan üzerinde kurulmuştur (Schrammen, 1906: 7; Bruns, 1949: 8-9, Abb. 6; Hoepfner, 1997: 141-143, Abb. 26; Radt, 2001: 166, Res.114). Altar yapılmadan önce burada daha erken döneme ait yapılar mevcuttu. Altar inşaatı sırasında bu yapıların büyük bir bölümü yıkılmış, bir bölümünün de temelleri yıkılmadan altarın altyapısı içinde kullanılmıştır (Hoepfner, 1989: 620, Abb. 20; 1991: 194, Abb.1; Radt, 1995: 585-586, Abb.1, 11; 2001: 168, Res. 39 b,c).

Altar temeli doğu cephede 36.99 m genişliğe, kuzey cephede 34.17 m. ve güney cephede 33.82 m. derinliğe sahiptir (Radt, 2001: 343). Bu temel, doğu-batı doğrultusunda 1 m., kuzey-güney doğrultusunda 0.50 m. kalınlığa sahip, yer yer büyük tüf bloklardan örülmüş duvarların birbirlerini dik kesmesiyle meydana gelen ızgara planlı bir çekirdeğe sahiptir (Resim 7). Söz konusu çekirdeğin 3.50 m ile 4.50 m. arasında değişen yükseklikleriyle korunmuş duvarlarının oluşturduğu hücreler, 1.80 m genişliğe ve 2.50 m. uzunluğa sahiptir. Bu hücrelerin içi, kırık bazalt blok ve molozla doldurularak büyük ve ağır bir üstyapıyı taşıyacak masif bir temel çekirdeği elde edilmiştir. Söz konusu çekirdek toplam genişliği 3 ile 3.50 m. arasında değişen merdiven temelleriyle çevrelenmiştir (Schrammen, 1906: 12, Durm,

1910: 113, 116, Abb. 86; Wiener, 1988: 64-65, Abb. 25; Hoepfner, 1989: 620, Abb. 20; 1991: 194-195, Abb. 1,2,7; Radt, 1995: 577-578, Abb. 1-5, 7-16; 2001: 169-171, Res.117-120). Bütün bu merdiven ve duvar temellerini oluşturan blokları bağlamak için zıvana ya da kenet kullanılmamıştır (Schrammen, 1906: 12; Hoepfner, 1991: 194).

Söz konusu bu temel üzerinde kuzey-güney doğrultusunda 35.64 m genişliğinde ve doğu-batı doğrultusunda 0.334 m. derinliğinde üç basamaklı bir krepis (Hoepfner, 1991: 191-194, Abb. 2, 6; Radt, 2001: 169, 343), bunun üzerinde bir podyum (Schrammen, 1906: 18, Abb. d; Durm, 1910: 440, Abb. 399-400; Hoepfner, 1991: 193, Abb. 3; 1996: Abb. 5) ve yüksekliği 2.30 m., toplam uzunluğu 113 m. olan gigantomakhia konulu ünlü friz yer almaktaydı. Bu görkemli altyapı üzerinde de sütunlu bir avlu bulunmaktaydı (Resim 8). Avlu duvarlarının iç yüzüne Telephos frizi yapılmıştı (Schrammen, 1906: 20-28; Bruns, 1949: 12 vd.; Wiener, 1964: Taf. 5-6; Rohde, 1982: 67 vd.; Schalles, 1986: 21 vd.; Hoepfner, 1989: 629-630; Hoepfner, 1991: 202; 1997: 141-145, Abb. 28-29; Kästner, 1998: 153-156; Radt, 2001: 171-177, Res.121).

Üç yanından Telephos Frizi ile çevrelenen, duvardan duvara 26 m. eninde 16 m. derinliğindeki söz konusu avlunun ortasında yaklaşık 13.30 x 7.20 m. ölçülerinde (Hoepfner, 1996, 130, Abb. 13) asıl kurban sunağı bulunmaktaydı. Bu sunak büyük bir ihtimalle II planlı idi (Hoepfner, 1989: 627-629; 1996: 125-131, Abb. 10-14; Kästner, 1998: 156-161, Abb. 3, Radt, 2001: 172).

Altara batı cephesinde yer alan 20 m. genişliğinde 24 basamaklı bir merdivenle girilmekteydi. Merdivenler, yanlarda çifte İonik sütunlu galerilerle çevrelenmiş platforma çıkışı sağlamaktaydı. (Yavis, 1949: 127, Fig.48; Hoepfner, 1989: 621-624, Abb.21; 1991: 197, Abb. 6; 1996:118, Abb. 3-4; Radt, 2001:169, Res.116) Bu merdivenler kendisi de yaklaşık 6 m. yüksekliğinde olan altyapıyı kesiyordu. Söz konusu yüksek altyapısıyla altarin toplam yüksekliği 10 m.yi bulmaktaydı (Radt, 2001: 169).

Sunağın tahrihlendirmesi hâlâ tartışmalı olmakla birlikte son verilerin ışığı altında yapının inşaatına M.Ö. 170'li yıllarda başlandığı ve ancak Eumenes'in halefi II. Attalos tarafından M.Ö. 159 yılından hemen sonra, aceleyle sona erdirilmiş olması gerektiği söylenmektedir (Radt, 1995: 588; 2001: 167-168).

2. Sonuç:

Yukarıda anlatılan altar altyapılarından ilk bakışta yalnızca Magnesia Artemis Tapınağı Altarı ile Pergamon Zeus Altarı altyapılarının ızgara planlı olması nedeniyle birbirine benzediği söylenebilse de bu altyapılar daha

dikkatli bir şekilde incelendiğinde Kos Asklepios ve Priene Athena tapınakları altarlarının altyapısının da diğer iki altarın altyapısıyla benzer özellikler taşıdığı görülür. Bu iki altarda küçük olan boyutları nedeniyle ızgara planlı bir altyapı yerine dikdörtgenler prizması formu iri bloklarla örülmüş masif bir temel tercih edilmiştir. Bu nedenle söz konusu dört altarda da podyumu taşıyan altyapı parçalı değil masif bir yapıya sahiptir. Altyapıyı oluşturan bloklar arasında boşluk yoktur. Kos ve Priene’de temel blokları yan yana yerleştirilirken, Magnesia ve Pergamon’da hücreler oluşturulmuş ve bu hücrelerin içi dolgu malzemesi ile doldurularak temelin bir bütün olması sağlanmıştır. Aslında bu ızgara planlı altyapı antik çağın büyük birçok yapısının temelinde de görülür. Apollon Smyntheus Tapınağı (Özgünel, 1990:37-40, Abb.4,7; 2001: 35, Plan 5, 56, 83-89), Didyma Apollon Tapınağı (Bonde, Maines ve Richards, 1993: 27, Fig.2.10) ve Magnesia Artemis Tapınağı (Humann, vd., 1904: Abb.29) pyteron altyapıları, Delphi Apollon Tapınağı peristyle, pronaos ve opistodomos temelleri (Hansen, 1991:73-74, Abb.2; Bonde vd., 1993, 26, Fig.2.9), Seleuceia Piera Dor Tapınağı altyapısı (Stillwell, 1941: 33 ff., Plan IX) içi doldurulmuş ızgara planlı temellere örnek olarak verilebilir.

Bu beş yapıdan Magnesia Artemis ve Pergamon Zeus altarları altyapısını oluşturan ızgara temelin etrafı kalın bir duvarla adeta bir kasnak gibi çevrelenerek sıkıştırılmış, böylece temelin statik gücü artırılmıştır.

Beş altarın podyumlarının kapladığı alanın hacminin üstyapılarının kapladığı alanın hacmine oranı da birbirine yakın değerler vermektedir. Bu oran:

Ephesos Artemis Tapınağı Altarı:

2.evresinde ~1,5;

Kos Asklepios Altarı:

Gerkan’ın restitüsyonuna göre ~1,4

Magesia Artemis Tapınağı Altarı:

Gerkan’ın restitüsyonuna göre ~1,4;

Linfert’e restitüsyonuna göre ~1,3;

Özgan’a restitüsyonuna göre ~1,1;

Hoepfner’e restitüsyonuna göre ~6,8;

Magnesia Altarı için Çetin'in çalışması yalnızca altyapıya yönelik bir çalışma olmakla birlikte önerilen altyapı restitüsyonu üzerine Gerkan'ın üstyapı restitüsyonu yerleştirildiğinde bu oran ~ 2 olmaktadır.¹

Priene Athena Tapınağı Altarı:

Schrader'in restitüsyonuna göre ~ 4 ;

Gerkan'ın restitüsyonuna göre $\sim 1,7$

Cater'in restitüsyonuna göre ~ 6

Pergamon Zeus Altarı:

Pergamon Altarında altyapı üstyapıdan daha yüksektir. Bu nedenle Pergamon için ters orantı alındığında ~ 1.4 rakamı elde edilir.

Söz konusu oranlardan 4 ve 6 gibi uç değerlerde olanları göz ardı edildiğinde beş altarın podyumunun kapladığı alan hacmi ile üstyapının kapladığı alan hacmi arasındaki oranın 1.3 ile 2 arasında değişen birbirine yakın rakamlar olduğu, bununla birlikte daha çok 1,5 rakamı civarında kümelendiği görülmektedir. Bu nedenle sütunlu avlulu altarlara restitüsyon çalışmalarında podyum hacminin üstyapı hacmine oranının göz önünde bulundurulması gereken bir veri olduğunu söylemek mümkündür.

¹ Ancak bu altyapı restitüsyonuna uygun bir üstyapı restitüsyonu yapıldığında ~ 2 olan oranın daha aşağıya inmesi de mümkündür.

KAYNAKÇA

- BAMMER, Anton. (1964/65). "Zum Jüngerem Artemision von Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*. Band XLVII. 126-145
- BAMMER, Anton. (1966/67). "Tempel und Altar der Artemis von Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*., Band. XLVIII. Beiblatt
- BAMMER, Anton. (1970). "Neue Grabungen beim Artemision von Ephesos". *Antike Kunst*. Band 13. 114-115
- BAMMER, Anton. (1978). "Der Archaische und Klasische Altar der Artemis von Ephesos". The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Arcaeology. Vol.1. Ankara. 516-521. PlanIII. Lev.153-156
- BAMMER, Anton. (1984). *Das Heiligtum der Artemis von Ephesos*. Graz
- (Ed.) BAMMER, Anton. (2001). *Der Altar Des Artemisions von Ephesos*. Textband ve Tafelband. Wien
- BAMMER, Anton ve Muss, Ulrike. (1996). *Das Artemision von Ephesos*. Mainz am Rhein
- BİNGÖL, Orhan. (2007). *Menderes Magnesiası*, İstanbul: Homer Kitabevi
- BONDE, S.- C. Maines ve Richards, R.. (1993). "Soils and Foundation". *Architectural Technology up to the Scientific Revolution*. (Ed.) Robert, Mark. London: The MIT Pres Cambridge, 16-50
- BRUNS, Gerga. (1949). *Der Grosse Altar von Pergamon*. Berlin
- CARTER, Josph Coleman. (1983). *The Sculpture of The Sanctuary of Athena Polias at Priene*. London
- ÇETİN, Cengiz. (2003). *Magnesia ad Maeandrum Artemis Tapınağı Altarı Altyapısı ve Çevresiyle İlişkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi
- DONTAS, Nikos A. (2000). *Priene Foundation of the Hellenistic World*. Athens
- DURM, Josef. (1910). *Die Baukunst der Griechen*, Leipzig
- GERKAN, Armin von. (1923/24). "Der Altar des Artemistempels zu Magnesia a.M.". *Archäologischer Anzeiger* (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 38-39), 344-348

- GERKAN, Armin von. (1924). "Der Altar des Athenatempels in Priene", *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseum in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande*. Helf 129, 17-35, Lev.1-3
- GERKAN, Armin von. (1929). *Der Altar Des Artemis-Tempels in Magnesia am Mäander*. Studien Zur Bauforschung. Helf I. Berlin
- GERKAN, Armin von. (1931). "Zu Gesalt des Artemisaltars in Magnesia a.M.". *Forschungen und Fortschritte*. Band 7, 137-138
- HANSEN, E. (1991), "Verstzen von Baugliedern am Griechischen Tempel", *Bautechnik Der Antike*. Band 5. Mainz am Rhein
- HASTINGS, J. (1908). *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, V.1, NewYork
- HOEPFNER, Wolfram. (1989). "Zu den Grossen Altären von Magnesia und Pergamaon", *Archäologischer Anzeiger*. 601-634
- HOEPFNER, Wolfram. (1990). "Bauten und Bedeutung des Hermogenes". Hermogenes und Die Hochellenistische Architectur, Internationaler Kolloquium in Berlin von Architektureferat das DAI in Zusammenarbeit mit dem Seminer für Klassische Archäologie der Frein Universität Berlin. Mainz am Rhein
- HOEPFNER, Wolfram. (1991). "Bauliche Details am Pergamonaltar". *Archäologischer Anzeiger*. 189-202
- HOEPFNER, Wolfram. (1996). "Der Vollendete Pergamanaltar". *Archäologischer Anzeiger*. 115-134
- HOEPFNER, Wolfram. (1997). "Hermogenes und Epigonos". *Archäologischer Anzeiger*. Band 112. 109-148
- HUMANN, Carl ve J. Kohte – C. Watzinger. (1904), *Magnesia am Maeander*, Berlin
- KASTNER, V. (1998). "The Architecture of the Great Altar of Pergamon". (Ed.) Koeser, H. *Pergamon (Citadel of the Gods)*. Harrisburg. 137-161
- KUHN, Gerhard. (1984), "Der Altar der Artemis in Ephesos". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*. Band 99. 199-205
- LEHMAN, Karl. (1964). "The Character of Structure". (Ed.) K. Lehmann ve Spittle, D. *The Altar Court. Samonhrace 4-II*. NewYork

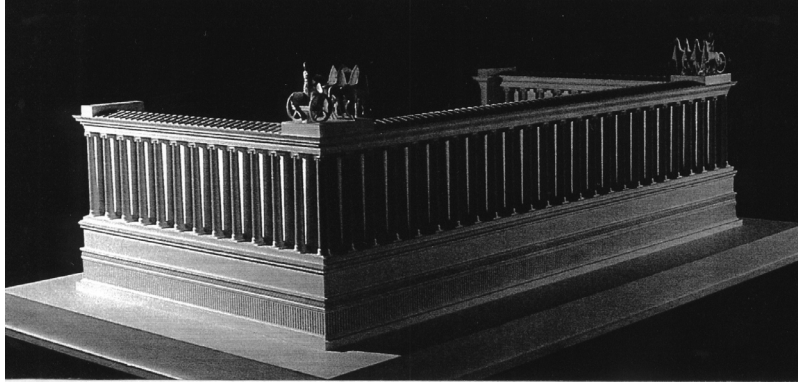
- LEHMAN, P.Williams. (1953). *Roman Wall Paintings From Boscoreale*, Cambridge
- LINFERT, Andreas. (1976). *Kunstzentren Hellenistischer Zeit*. Studien an Weiblichen Gewandfiguren. Wiesbaden
- MUSS, Ulrike. (2001). "Die Fundamente", (Ed.) Bammer, Anton, *Der Altar des Artemisions von Ephesos*. Textband. Wien
- ÖZGAN, Ramazan. (1982). "Zur Datierung des Artemisaltars in Magnesia am Maeander", *Istanbuler Mitteilungen*. 32. 196-209. Taf.42-47
- ÖZGÜNEL, Coşkun. (1990). "Das Fundament Des Smintheion". *Hermogenes (und die Hohhellenistische Architectur)*. (Ed.) W., Hoepfner ve Schwander, E.L. Mainz am Rhein. 33-44
- ÖZGÜNEL, Coşkun. (2001), *Smintheion (Troas'ta Kutsal Bir Alan)*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları
- PETERSEN, E. (1906). "Die Ara Pacis Augustae", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*. Band IX, 1906, 310-311, Fig.73-e
- RADT, W. (1995). "Pergamon. Vorbericht Über Die Kampagne 1994". *Archäologischer Anzeiger*. 575-595
- RADT, Wolfgang. (2001). *Pergamon*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- ROHDE, Elisabeth. (1982). *Pergamon: Burgberg und Altar*. München
- RUMSCHEID, Frank. (2000). *Priene Rehberi*. İstanbul: Ege Yayınları
- SCHABER, Wilfried. (1982). *Die Archaischen Tempel Der Artemis von Ephesos*. Bayern
- SCHEDE, Martin. (1964). *Die Ruinen von Priene*. Berlin
- SCHALLES, von Hans Joachim. (1986). *Der Pergamonaltar*. Frankfurt
- SCHAZMANN, Paul. (1932). *Aslepeion*. Berlin
- SCHRAMMEN, Jakob. (1906). *Des Grosse Altar der Obere Markt*. Berlin
- STILLWELL, R. (1941). *Antioch on the Orantes*. III The Excavations 1937-39. Wisconsin
- ŞAHİN, Mehmet Çetin. (1972). *Die Enstrwicklung Der Griechischen Monumentallaltare*, Bonn
- THEUER, Max. (1943). *Der Altar Des Artemisions zu Magnesia am Mäander*. Eine Hermogenes Studie. Archäologisches Institut Des Deutschen Reiches Zweigstelle Wien. Wien-München-Brünn

YAVIS, Constantin G. (1949). *Grek Altars (Origins and Typology)*, Saint Louis, Missouri: Saint Loui University Pres

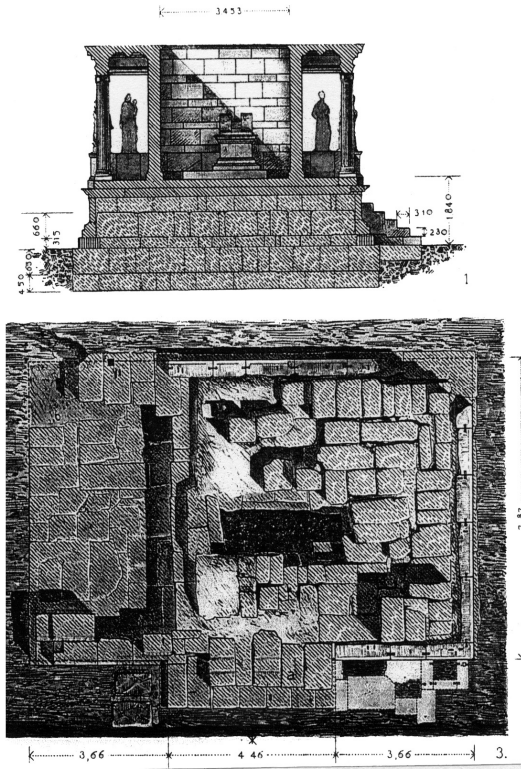
WIENER, W.Müller. (1988). *Griechsiches Bauwesen in der Antike*. München

WIENER, W. Müler. (1964). *Der Pergamon Altar*. Hanau Main

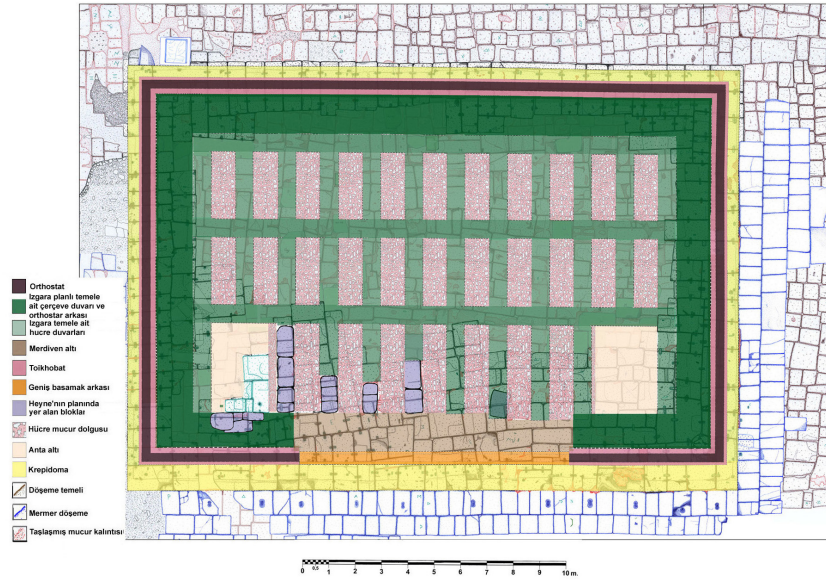
WIEGAND, Theodor ve Schrader, Hans. (1904). *Priene*, Berlin

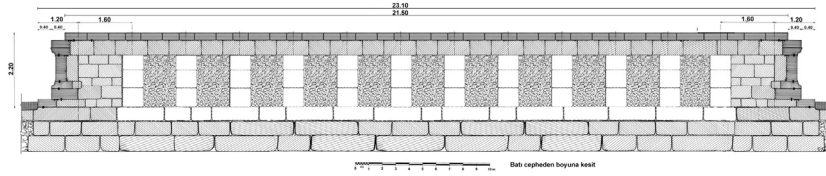
Resim 1: Ephesos Artemis Tapınağı Altarı: Bammer vd., 1996: 65, Abb.76

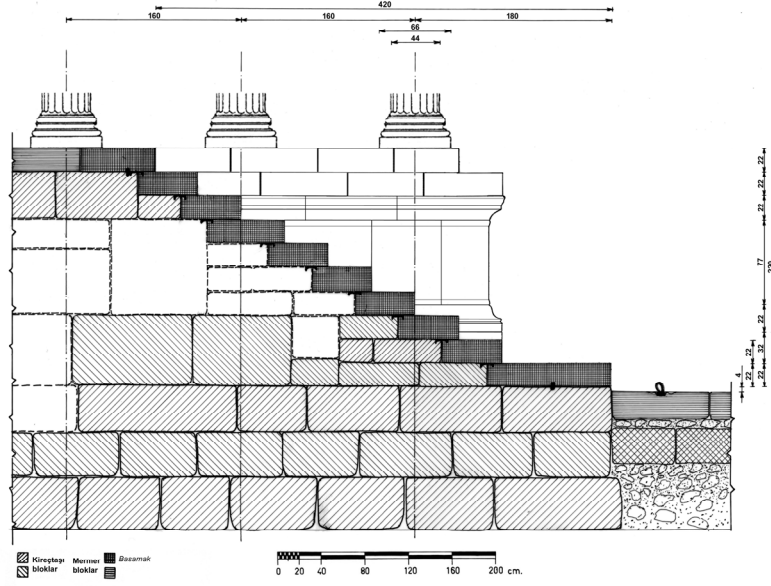
Resim 2: Kos Asklepios Tapınağı Altarı: Schazman, 1932: Taf.12₁ ve 2

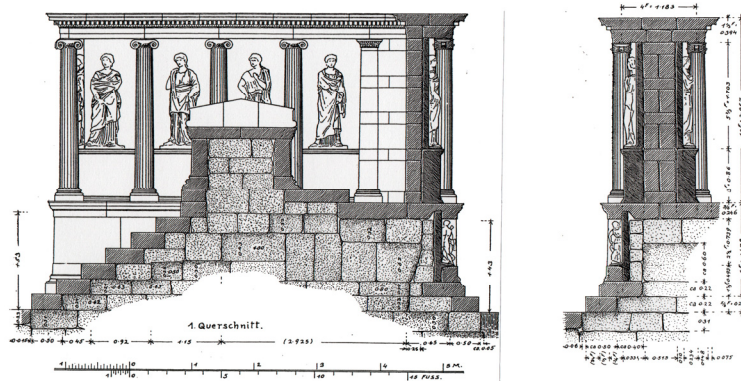
Resim 3: Magnesia Artemis Tapınağı Altarı ızgara planlı altyapısı: Çetin, 2003: Lev. 89

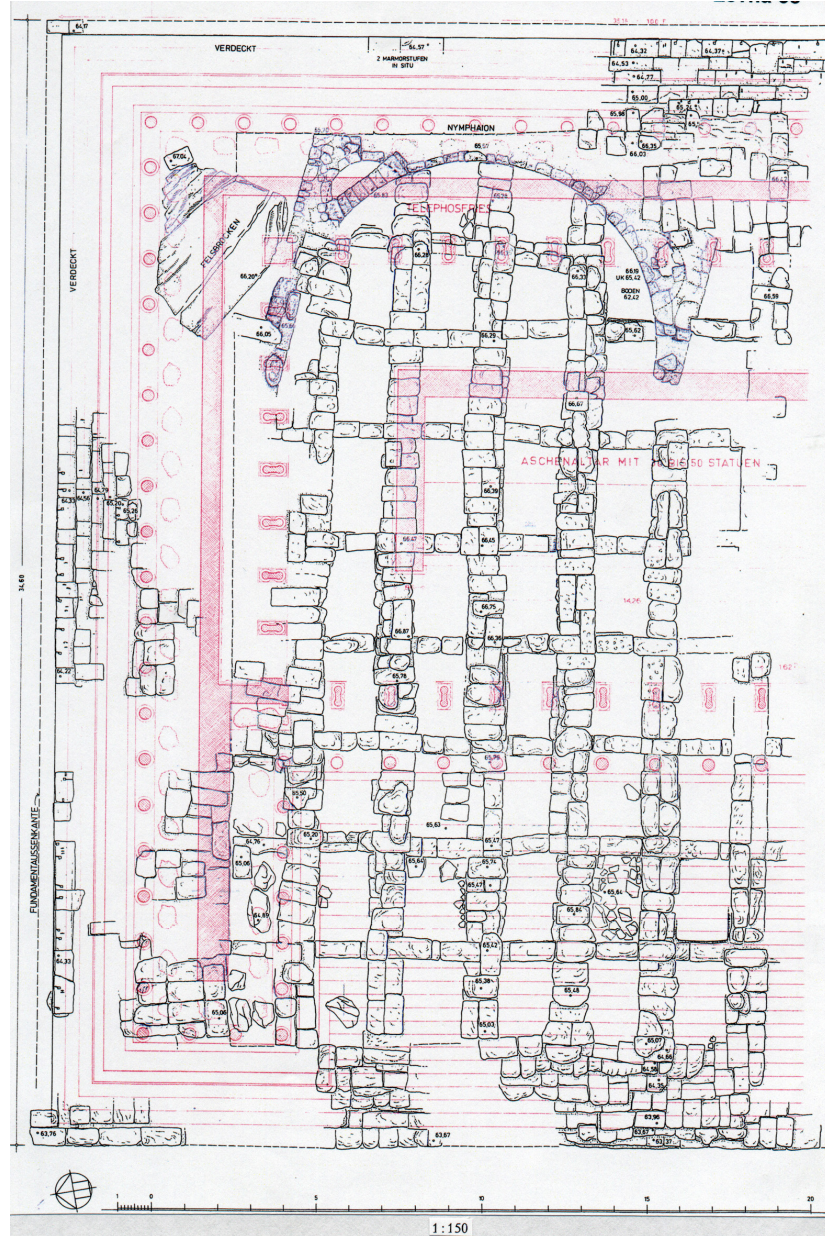
Resim 4: Magnesia Artemis Tapınağı Altarı batı cepheden boyuna kesit: Çetin, 2003: Lev.222-a

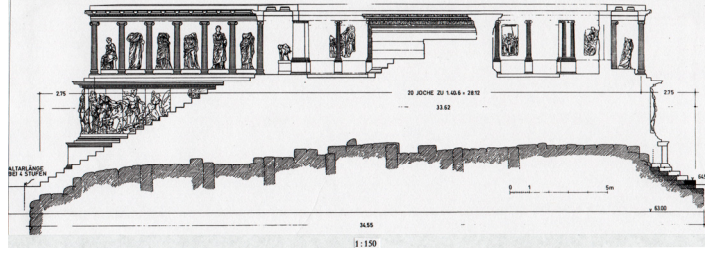
Resim 5: Magnesia Artemis Tapınağı Altarı merdiven kesiti: Çetin, 2003: Lev. 221

Resim 6: Priene Apollon Tapınağı Altarı, Gerkan, 1924: Taf.II

Resim 7: Pergamon Zeus Altarı ızgara olanlı altyapısı: Hoepfner, 1991: 190, Abb.1

Resim 8: Pergamon Zeus Altarı kesit çizimi: Hoepfner, 1991: 190, Abb. 2